

Kilencek II.

Rózsa Endre

Mikortól számít valaki költőnek? Fogas kérdés. Az 1941-es születésű Rózsa Endre első verse 1959-ben látott napvilágot a Jelenkorban. A kilenc költő közös antológiája épp' egy évtizeddel későbbi, az első saját kötet, a *Kavicszüret* pedig 1970-ből való. S mindez együtt még csak az indulás évtizede, amelyről azt szokás mondani, hogy még semmit nem dönt el. Dehát mi dönthető el egyáltalán, amikor minden újabb ihletcsíra újabb küzdelem, s nincs garancia a győzelemre még a Parnasszus legmagasabb csúcsain járva sem. A költő útja győzelmek és kudarcok sorozata, csak van annyira bölcs a költő, hogy kudarcait nem tárja a nyilvánosság elé. Pontosabban: a műkudarokat nem, de maga a kudarcélmény, a versíróküzdelem termékeny versképző lehet. Rózsa Endre is sokszor elmormolhatta már magában, míg leírta: *Hadakozom a verssel*:

Hadakozom a verssel, s a győztes tét: te vagy.
Minden szó összeomlás, új s új fekete nap,
s nem adhatlak föl úgy, hogy önmagam ne.
Talán egy mindent eldöntő roham... De
az első percek ösztüze felőröl,
s már megfutnom se futná az erőmből.

Az önfeladás sötét pokla mindenkit megkísérthet, főleg a felezőidő tájkán, de különösen súlyos e kérdés, ha művészről van szó. S az önfeladás egyszerűre jelentheti a versírás és a saját versvilág feladását is. Hiszen nemcsak az írásért, hanem a saját versvilágért is mindegyik műben meg kell küzdeni. Így az indító kérdés, hogy mikortól számít valaki költőnek, igen egyszerűen megválaszolható: attól a versétől kezdve, amelyik már ő maga. De melyik az a vers? Ez bizony már nehezebb kérdés, s van úgy hogy csak a költő halála után vetül rá a felismerés fénye. Maguk a költők persze pontosan tudni szokták, hogy ők mióta költők, s így számukra nem is ez az igazi kérdés – legfeljebb rosszul esik a külvilág felismerésének késekedése –, hanem az autentikus költőtől megőrzése. Hiszen „*Utólag* – minden előzmény”. Vagyis ma visszatekintve egy bő negyedszázados költői pályára, talán nem is annyira a bejárt út látszik izgalmasnak, mint inkább a bejáratlan, aminek minden, ami eddig történt: csak előzménye.

Bő negyedszázad! Hol van már az az idő, amikor legalább a költőtársak, az irodalmi élet műhelyei megünnepeltek ilyesmit! A költői pályakezdés negyedszázados jubileuma! – volt, elmúlt, észre talán senki, maga a költő sem vette. E negyedszázad négy megjelent verseskönyve, a kéziratban elkészült ötödik, a folyamatosan sorjázó újabb publikációk önmagukban is indo-

kolják az eddigi út felmérését, az eredmények tudatosítását. Már csak azért is, mert régóta az az érzésem, hogy Rózsa Endre költészete nem foglalja el még szűkebb verskedvelő közvéleményünkben sem azt a helyet, amelyet kétségbevonhatatlanul megérdemel. Igaz, nem túl könnyű a dolga versei olvasójának. Szellemi munkát igényel tőlük. De, ha nem ezt tenné, tarthatná-e magát igazán művésznek? S bár a figyemes olvasó számára egyértelmű, hogy a sorban megjelenő kötetek egyenletesen emelkedő színvonalúak, érdekes módon a megjelenő kritikák ezt nem tükrözik az elvárható egyértelműséggel. Már a számok is árulkodóak: a *Kavicsszüret* 12 kritikát kapott, a *Senki ideje* és a *Kietlen ünnep* csak nyolcat-nyolcat. (A friss megjelenésű *Az anyag emlékezteté*-nek még nincs mérhető visszhangja.) S például a harmadik kötetről olyasmit is leírtak rangos folyóiratban, hogy a versek felszínesek, közhelyesek, s bár van néhány szép képsor, „ez azonban még egy új költői világkép körvonalazásához is kevés”. Tévedni persze joga van minden kritikusnak, de az ekkora melleolvasásnak még közvetett haszna se lehet. S elgondolkodtató: bármennyit is bizonyított valaki, kiérdemelve sokszorosán a költő nevezetet, mégis, bármikor, bárki kétségbe vonhatja ezt, ráadásul a szakszerűség álruhájában tetszelegve.

A *Kavicsszüret* 54 verse 1962 és 1969 között keletkezett. A tartalomjegyzék mindegyik cím után közli az évszámot. Érthető: a huszonéves fiatalember számára csillagmesszinek tűnik a három-négy évvel korábbi állapot és annak verstermése, s ha az elidegenedettséget nem is, a távolságot érzékeltetni kívánja. (Később csak kivételesen adja meg verseinek keletkezési idejét.)

A kötet – a kritika által is szinte egyöntetűen üdvözölt – értékes és ígéretes pályakezdés. Legfeltűnőbb sajátossága a tudatosság és a tudás. A versalkotás és a világszemlélet tudatossága és a versírás és a világelemzés eszközeinek tudása, – ugyanezek az alapokon – egyre gazdagodik. Hiszen a *Kavicsszüret* minden érdemével együtt is – pályakezdő könyv. Igaz, e nemben azok közé a viszonylag ritka kivételek közé tartozik, amelyek már akkor ígéretes tehetség kibontakozását ígérték. Így e könyvet, ma is érdemes újraolvasni, s nemcsak „előzmény” volta miatt, hanem önértékeinek kedvéért is. Ha majd – remélhetően minél előbb – eljut Rózsa Endre a válogatott versek kötetének összeállításához, akkor nagy szigorúsággal is meghagyhatja legalább a felét ezeknek a korai írásoknak. S nemcsak a saját pályáíven maradt maradandó a hatvanas évtized. Az időszak egyik legtöbbet idézett, nemzedéki alapversként emlegetett műve, *Az elsüllyedt csatatér* önmagában is megkerülhetetlenül fontos.

Miként a kötet, ez a vers is önmeghatározás és nemzedéki meghatározás egyszerre és egymástól elszakíthatatlanul:

Sosem halunk meg ezen a csatatéren

Mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk

Csak kínjában megrepedt föld ez itt dehogysis lövészárkok

Mesbeszéd hogy ágyú tátog csak kitárt szánkat szövi be a pók

A hatvanas években felnőtté való nemzedéknek elementáris – és akkor nehezen feldolgozható – élménye volt az a feszültség, amely a fennen hirdetett forradalmi ideológia és a hétköznapok békés reformvilágába, a változtasd meg a világot! és az ez a világ úgy jó, ahogyan van!, vagyis az elvek és a gyakorlat között feszült. A valóságos csatatér és a nemlétező harcok tere, s

mindkettő egyszerre konkrétan és jelképesen van jelen e versben. A csatátér az élet létezési terepként jelenik meg, a csata hiánya a valóságos élet hiányaként, s mindez nem annyira a József Attila-i „harc az élet”, hanem inkább a forradalmi, küldetéses harc értelmében. Az a csatátér, amelyről a költő és nemzedéke ábrándozott, valóban „elsüllyedt”, e korosztály számára, úgy tűnik, végérvényesen, de adódtak helyette, kéretlenül is más terek másfajta csatái.

Az *elsüllyedt csatátér* élményköre áthatja az egész első kötetet, amint erről legközvetlenebbül a *Huszonötödik évem elé*, az *Őszi vázlatok*, a *Déva vára*, *Jöhet még idő*, *Legenda*, *Fabula*, *Vers ifjúságom értelméről*, *Megöregedni azt kell itt* tanúskodik. Ez van, ezek a dolgok, s

AZ EMBER MÁR A DOLGOKHOZ

terepszínű pofát vág
de van-e joga gondolkozz
feladni minden álmát

kérdezi a *Párbuzamok*. S a költő, bár ember, mégsem képes sem arra, hogy végérvényesen „terepszínű pofát” vágjon, sem arra, hogy feladja minden álmát. S ez a kettősség: a „konok schonnai” elkötelezett indulata és a „terepszínű” magatartás, az ebből adódó feszültség nemcsak itt, hanem a későbbiekben is versszervező erő lesz.

Az önmeghatározás azonban nemcsak társadalmi összefüggésekben lehet fontos. Rózsa Endre esetében legalább ennyire jellemző a természetélmény is. A pécsi születésű, a mecseki erdőjárásokat feledhetetlen élményként őrző fiatalember szinte klasszikus fegyelmezettséggel, mégsem másolva, hanem öntörvényűen építi költői világába a természetet. Mint a költészetnek talán minden fontosabb elemében, itt is József Attila, a legnagyobb példa számára, s követi a felülmúlhatatlan módszert: nem tájírát kell írni, hanem lírát, amelynek szervezete része a tájélmény is. Az átélt valóság különböző rétegei épülnek egymásra, s kép és reflexió összhangját figyelhetjük meg:

kezed lehajlik álmodón
mint hanglemeze tője
alatta a semmi forog
mély dallamot gyűrűzve
gondolsz-e most a fehér köre
melyet a tóba dobtam
s csendülön lökve kört a körre
merült el a habokban

Az első kötet mindig az indulás könyve. A költő ezt külön hangsúlyozta is tudatos szerkesztéssel. A külön ciklussá emelt nyitó- és záróverse az *Invo-káció*, illetve a *Származásom* címet kapta, s közben ilyen cikluscímek vannak, mint *Születések*, *Országutakon*, *Honfoglalás*.

Az indulás könyvét a keresés könyve követte. Már a *Kavicsszüret* cím kínálta az elvont ontologikus értelmezést, s egyszerre ígerte a feleslegesség-élmény és a Kosztolányi-féle „magába fordult tökéletesség” világát. Hasonló jellegű a *Senki ideje* cím, hiszen már pusztán nyevtanilag is egyszerre jelenti azt is, hogy senkinek sem az ideje (az, ami van), s azt is, hogy ez a Senkinek az ideje. S egyik értelmezés sem ellentétes a kötet tartalmával, amelyben

változatlanul a szembenállás, a vívópozíció a hangsúlyos. Elfogadhatatlan a költő számára, hogy a neki rendelt idő a senki ideje legyen.

Az *elsüllyedt csatatér* olyan érzékletes jelkép, hogy nehéz elképzelni hozzá hasonlót. Rózsa Endre mégis megtette. A második könyv élére kiemelt mottóvers, az *Önarckép* záróképe, a „történelemszünet” legalább annyira kifejező, s így okkal vált állandóan idézett fogalommá. Ugyanazt az élményvilágot fejezi ki, de elvontabban, nagycerjű képiséggel együtt is fogalmiban, szinte filozófiai kategóriaként használva a szóleleményt.

A történelemnek persze nincs, nem lehet szünete, s bár e fogalmat nyilván úgy kell értenünk, hogy a történelem menetéhez méltó, feljegyzésre érdemes dolog nem történik, s e kor ezért lesz a „senki ideje”, látható, hogy még mindig a korai versek romantikusnak is nevezhető forradalomszemlélete van e fogalom mögött is, s így a senki ideje végül is a forradalomhiánnyal azonosítható leginkább. Ezért jut el szükségszerűen a kötet – az ismét nagyon pontos szerkesztéssel – a történelemszünet képétől Petőfi vállaló megidézésén keresztül *A forradalmak királya* Dózsa-ciklusáig, amely keserves remény és elháríthatatlan kétség között egyensúlyoz, de mégis: a forradalmakat idézi meg. A *Petőfi '73* pedig, a legszebb magyar hagyományok felvállalásával e kötet egyetlen lehetséges eszmei nyugvópontja:

Légy te a haza, te a nép,
a világ, az emberiség,
a történelem összese,
kudarcaid önkéntese,
halálod konklókó ura,
csak kutyája ne légy soha!

Ha így szólsz: akárki megért.
Különben – kár a szövegért.

Igenám, de ez a program, amilyen természetesen megfogalmazódik Rózsa Endre tollán, azonnal megkérdőjeleződik, hiszen megvalósíthatatlannak látszik. Az alapkérdés végül is az, hogy lehet-e manapság a költő a haza, a nép, a világ, az emberiség, s ha igen, minck az árán. S vajon feltétlenül igaz-e az, hogy „Ha így szólsz: akárki megért”. A dolgoknak nemcsak a színe, hanem a fonákja is van, létezik. A *Vers a költészet értelméről* ciklus megidézt mestereinél a teremtés és a kifosztottság, a pusztulás antinomiáit mutatja fel, a keretet adó két vers pedig a maga groteszk, illetve objektív-ridegen tárgyias közlésmódjával az évszázados értékek visszavételét, az „értelem” értelmetlenségét is sugallja.

A groteszk, az ironikus hang, az objektív, az antilirai törekvések különben is szembeötlő hangsúllyal vannak jelen. A történelemszünet ideje, „az összefüggés nélküli világ összefüggései” *Metafizikus szonettek*-et ihletnek, s a *Kolumbusz tojása*, a *Dodekafon litánia*, *A dolgok rémuralma*, a *Tetszés szerint továbbírható költemény* tanúskodik nem arról ugyan, hogy a költő át kíván váltani e modorra, hanem arról, hogy e modor szervező élményvilágát átéli, megörökíti, s beilleszti – de kritikusan! – a maga világképebe. Valóban a keresés könyve ez, s nem „győz” se a forradalmak királya, se a dolgok rémuralma. Talán ebből is következik, hogy bár a kötet legtöbbet idézett versei e küzdelemről tanúskodnak, a legtöbbet olvasottak, a legkiemelkedőbbek nagyobb számban találhatóak a kötet e szempontból „semlegesebb” első két ciklusában: *Juhász*, *Falusi elégia*, *Mecsek*, *Regina coeli*, *Őszi égetések* stb.

A *Kietlen ünnep* a keresés után, a megérkezés könyve. Nem a keresés feladását, nem is valamiféle végső bizonyosság megtalálását jelenti, ez, csak a fordulatot az ifjúkorból az érett férfikorba, a költészet és a lét értelmének kereséséből ennek az értelemnek a megtalálásáig. „A választást széttépheted. / Sorsod csak egyként élheted.” – ismeri fel a könyv élére állított versben a költő, a kor és a körülmények kényszerítően determináló erejét. S ilyen lesz *A méltó élet*:

Csak dolgozni, szeretni,
gyermekét fölnevelni,
hogy szülőjét ne szidja:
az ember dolga ennyi.

A dolog, a dolgozás persze nem kevés – hiszen érvényes verseket feltételez. De e könyvben ilyenek sorakoznak. Hét évszázad magyar versei közé legkevesebb hármat-négyet be kellene válogatni közülük: a *Teljes kör*, a *Széchenyi ősze*, a *Lángevő nyár*, a „*Se híja, se hója...*” az *Égetni szánt levél*, *A tűz rapszodiája* jöhetne leginkább szóba.

Rózsa Endre költői világának lírai hőse az a fajta fegyelmezett ember, aki a valóságban mindig a rendet keresi, s meggyőződése, hogy a felismert rend emberszabású, vagy azzá alakítható. Élni nem a szenvedésért, hanem a derűért, a boldogságért kell. S bár az életút során szükségszerűen módosul, hogy mi tesz derüssé, mi ad boldogságot, változatlan a törekvés maga. A kiegyensúlyozottságra, harmóniára született, s arra törekvő személyiség végül is a „történelemszünet” korszakában is megtalálhatja a történelmet, s a derűt, boldogságot idézőjelbe tevő vagy egyenesen kikacagó korban is megvalósíthatja – ha nem is teljeskörűen – a derűt, a boldogságot. A felnőtt, a „meglett” ember öntudata – az öniróniával együtt – sem a kudarcot, hanem a sikert könyveli el:

Nem adom magamat meg a múltnak!
Sorsunk – ez a dolga – betelhet;
de bennem idők igazulnak,
s igazolva, jövőbe emelnek!

Utólag – minden előzmény.
Se hitem, se lejárt fogadalmam.
A szívem, a vállam crós még,
se híja, se hója hajamnak.

Ez a felnőtt öntudat segít átvészelni a magánéleti válságot, s így szólhat meg a felbomlott házasság számvetése is kiegyensúlyozott hangon (*Égetni szánt levél*). S így lesz igazán hiteles a záróvers, *A tűz rapszodiája*, s az abban megfogalmazódó idill: a rész az egészben.

E korszak versei kapcsán többen fölvetették, hogy a költő vonzódik a túlságosan elvont képsorokhoz, s a gondolatosság tételszerűségbe csap át. Kétségtelen, hogy elvontság és tételszerűség jelen van e versek egy részében (nyilván egymással kölcsönhatásban). Ám, ha kellő figyelemmel olvassuk a kötet egészét, hamarosan észrevehetjük, hogy elvontság és konkrétság, absztrakt és leíró tárgyiasság, milyen szervesen függ össze egymással. Tessék példaként összevetni az egymás után következő *Telep* és a *Hang-fény-kép a régi Pécsről* című verseket! Az előbbi elvont, az utóbbi konkrét címét egy alcím még tovább pontosítja (*Budai külváros, 1940-es évek vége*). Az első vers jelképes táját a másik szinte ellenőrizhető konkrétsága váltja fel. S mégis: lehet, hogy

a *Telep*, ugyanannak a külvárosképnek más élményrétegű megfogalmazása. S ami biztos: az elvontságban is jelen van a konkrét, az általánosban az egyedi – és viszont. Dialektikus költészet ez a szó legnemesebb értelmében – és legjobb darabjaiban teljes sikerrel.

Erősíthette a félreértést az is, hogy gyakorivá válik a kihagyásos versépítkezés. Ebben a kötetben különösen sok a különálló részekre tagolt költemény, s ennek egy sajátos esete az a típus, amely szinte miniatűrök láncolatának tűnik: összefogó erővel rendelkező láncolatnak azonban. Nemcsak elvont és konkrét, hanem rész és egész is állandó mozgásban jelenik meg, s ez nem hibája, inkább erénye a verseknek. Miként egy ars poética bölcsen vallja: „A szabályt rügd fel – soha ne a törvényt! De rád hagyom... A te dolgod. Csináld...” (*Miként?*). –

Más élménykör a megérkezés a férfikorba, s más annak a sűrűjében járni, egyre gyakrabban szembenézve e kor elmúlásával. A megérkezés könyvét így szinte magától értetődően követi a megmaradás könyve: *Az anyag emlékezete* (1987). *Az elérhetetlen föld* világa egyre *Elérhetetlenebb*:

életünk óraszámplap, én már a hatosig kiettem,
minden körcikke egyre keményebb s keszerűbb!

Ez a negatív fokozás azonban sajátos módon, s nemcsak ebben a versben a várhatóval ellentétes hatású, mert nem fegyverletételre ösztönöz. Épp ellenkezőleg: egyik előző kötete sem volt ennyire kiegyensúlyozott Rózsa Endrének. Illúziótlan remény, józan tárgyiasság hatja át, amely azonban önmagának s másoknak is remél még, ha nem is mindent, de legalább az emberhez méltó létezését. Megrendítő ez a kiegyensúlyozottság, hiszen tragikus ellentétek feszülnek mögötte, s pokoli örvénylések, rontó áradatok sodorhatják el az embert, ha figyelme, s fegyelme ellankad. Mégis és újra meg újra a költő ragaszkodik a kiküzdhető harmóniához, s ezt csak úgy tartja elérhetőnek, ha a költészet társadalmi érvényű cselekvés. Bizonyára lesznek, akik ódonnak tartják majd az ilyenfajta megfogalmazásokat: Költészetet a köznapokba, de / köznapjaink költészetét! / Ha elkápráztat s kirekeszt magából / – érdektelen a szép!”. Pedig itt azt fejti ki, hogy a költészetnek számunkravaló módon kell szólnia, s ez éppen azért fontos, mert ma kevésbé szokás figyelembe venni ezt az igazságot. S Rózsa Endre soha nem kizárólagos ars poéticákat hirdet. Rokon- és ellenszenvet megvallja, de például Majakovszkijt és Jeszenyint egyaránt értően és elismerően idézi meg. S visszatér ismét Petőfihez is: a *Lélekbarangszó* a Petőfit idéző versek legszebbjei közé tartozik. S ha ifjúságunk Petőfi-élményét, vagyis azt, hogy mit jelent magyarnak és embernek lenni itt és most, a legteljesebben Utassy József *Zúg március* című verse fogalmazta meg, az érett férfikor Petőfi-élményét most a *Lélekbarangszó*-nak köszönhetjük.

Van e versben egy emlékezetes kép: „Mint bolyongó üszökszökökút, a / híred feltör”. Jó alkalom ez arra, hogy a költői képek formálódását, alakulását nyomon követhessük, hiszen e képnek számos előzménye van e költészetben. Alapja két ellentétes képzet: a tűz és a víz összekapcsolása. „üszökkút dobja fel szerelmeim képét” (*Tűzvész tornya*) – írta már a második kötet egyik versében a költő. S nem egyszerűen tűz és víz, hanem a volt és lendő – tüzetek magába rejtő üszök és a vizet magába rejtő kút képe kerül egymás mellé: miként a kút rejtje a vizet, úgy az üszök a tüzet. A második kötetben megsokeodik az üszökképzet: „Gödörszáj ökrend: / üszökkútkáva”. Máshol az üszökcsóva és a vérszökökút szerepel egy versben. Bartókot szólítja: „Emészd

el az üszköt, / lángevő!". Végül: „sugárgömbök / tűzglóriák / magvában dideregve sűrűdő / üszköpont a világ” – s innen jutunk el a bolyongó üszköszökőkút képéig. Úgy vélem, egygyökerű ez a kép az elsüllyedt csatatérrel, de hasonló valósághelyzetnek összetettebb – mert több irányú mozgáslehetőséget sűrítő szemlélet s ezt visszaadó kép felel meg itt.

Rózsa Endre költészetében az időélmény kezdettől meghatározó, de ezt az élményt egyre összetettebben szemlélte, dolgozta fel. Mindig megkülönböztette és ugyanakkor egymásra is vonatkoztatta a történelem és az egyéni létezés idejét, s talán nem is annyira a kezdetben is összetetten szemlélte történelemnek, mint inkább az egyéni létezésnek látja meg egyre több réteget, s fedezi fel, hogy nemcsak a történelem, de a maga módján az egyéni lét is kimeríthetetlen:

Volhattam volna, volhatnék, lehetnék –
Vagyok csupán. És: mi minden lehet még!

(*Kortársaimhoz*)

Egyén és világ, élet és mű kapcsolata kimeríthetetlen és kölcsönös:

Vési a szobrász a márványt,
kivájja őt is a kő:
simább a kőtest – s az élőn
mélyebb a homlokredő.

Rózsa Endre eddigi pályaképe az indulás könyvétől a keresés könyvéig vezetett. S vajon mi következik most? Gondolom, egyelőre e megmaradás újabb könyvci, hiszen nemcsak a lírai személyiség, de egy egész nép harcol most a megmaradásért. S e költészet tanúsága szerint – a Petőfi-vecsek szellemében – a lírai személyiség csak úgy lehet önmaga, ha nem feleli anyanyelvének közösségét, mert „nincs határa a hazának; / nem jár hála hű fiának, / nem szakad rád / más szabadság – / határtalan terhét vállald!” (A *Szuzai mennyegzőre*)

VASY GÉZA

